

Вайлю

Оскар

Публіцистика

Зарубіжні авторські зібрання

Оскар Вайлд
Публіцистика

«ОМІКО»

1891

Вайлд О.

Публіцистика / О. Вайлд — «ОМІКО», 1891 — (Зарубіжні авторські зібрання)

«Не буває моральних чи аморальних книг. Бувають книги добре або погано написані», – вважав Оскар Вайлд (1854–1900) – видатний ірландський англомовний поет, драматург, прозаїк, есеїст. Як представник естетизму, Вайлд пробував свої сили в різній літературній діяльності. В серії діалогів і есе Оскар Вайлд розвивав свої ідеї про вищість мистецтва. «Мистецтво – дзеркало, яке віддзеркалює того, хто в нього дивиться». У збірку включені блискучі публіцистичні твори Вайлда «Душа людини за соціалізму», «Читати чи не читати», «Аристотель за пообіднім чаєм» та інші. Особливу увагу привертає «De Profundis» – роздуми письменника під час його тюремного ув'язнення, викладені у формі листа.

УДК 821.111

© Вайлд О., 1891

© ОМІКО, 1891

Содержание

Душа людини за соціалізму	6
Конец ознакомительного фрагмента.	22

Оскар Уайльд

Публіцистика

© О. О. Павлюк, переклад українською, 2019

© О. А. Гугалова-Мешкова, художнє оформлення, 2019

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2019

Душа людини за соціалізму

Головною перевагою, яку принесе встановлення Соціалізму, буде, без сумніву, те, що він позбавить нас цієї мерзенної необхідності жити заради інших, яка за чинного стану справ лежить важким тягарем на кожному з нас. Мало кому насправді вдається його позбутися.

Протягом цього століття часом траплялося так, що видатний науковець, як-от Дарвін¹, великий поет на кшталт Кітса², відмінний критик рівня Ренана³ чи неперевершений митець, як Флобер⁴, спробував сховатися, вберегтися від галасливих домагань інших, встояти, за словами Платона⁵, «під прикриттям стіни» й таким чином усвідомити довершеність власного Я – чим не лише незрівнянно збагачував себе, а й увічнював своє досягнення в колективній пам'яті всього світу. Таких, на жаль, одиниці. Більшість людей отруєє своє життя хворобливим і надмірним альтруізмом – ба навіть змушена це робити. Їх повсякчас оточує жаклива бідність, жаклива потворність, жакливий голод. І все це їх неодмінно розчулить до глибини душі. Людські емоції спритніші за людський розум, тож, як я вже зазначав у своїй статті про завдання критики, нам набагато легше приміряти на себе чуже страждання, аніж чужі думки. Відповідно, маючи благородні, хай і хибні наміри, люди з усією серйозністю та чуттєвістю беруться за виправлення зла, яке трапляється на їхні очі. Та ці виправлення не лікують хворобу, а лише продовжують її. Ба більше: вони і є частина цієї хвороби.

Приміром, у намаганнях вирішити проблему бідності благодійники не дають убогим померти, а найпередовіші з них убогих звеселяють.

Та це не вирішує, а всього лише поглиблює проблему. Правильна мета – намагатися перелаштувати суспільство так, щоб у ньому не знайшлося місця бідності. Альтруїстичні поривання ж насправді відвертали досягнення цієї мети. Так само, як свого часу найбільш небезпечними були ті рабовласники, які добре ставилися до своїх рабів і таким чином не дозволяли усвідомити жах цієї системи тим, кого вона пригноблювала, а тим, хто її створив – його зрозуміти, так і в сучасній Англії найбільше шкоди заподіюють ті, хто прагне робити якнайбільше добра. Але в нас нарешті з'явилися ті, хто ґрунтовно напосів на цю проблему й має достатній життєвий досвід – це вчені мужі з Іст-Енду⁶, які взялися благодійно приборкати свої альтруїстичні поривання до благодійності, милосердя й тому подібного. Вони спираються на твердження, що від такої благодійності розбещується душа й занепадає дух. І вони як ніхто мають рацію. Благодійність породжує силу-силенну гріхів.

Ще варто додати ось що. Віддавати приватну власність для боротьби зі страшним злом, яке породжує існування приватної власності, – це аморально. Це не лише аморально, а й несправедливо.

За Соціалізму все це, звісно, зміниться. Не буде людей у смердючому лахмітті, які живуть у смердючих халупах, чії діти, постійно хворі й голодні, змушені зростати серед гидоти й бруду. Суспільство не буде, як зараз, залежати від примх погоди. Настання морозів не позбавить роботи тисячі чоловіків, які вештатимуться вулицями, не маючи й копійчини в кишені, жалібно проситимуть милостині у своїх сусідів чи ж купчитимуться коло дверей жакливих

¹ Чарлз Дарвін (1809–1882) – англійський науковець, що створив теорію еволюції і запропонував принципи природного добору.

² Джон Кітс (1795–1821) – англійський поет, представник англійського романтичного руху.

³ Жозеф Ернест Ренан (1823–1892) – французький експерт стародавніх мов і цивілізацій Близького Сходу, письменник і філософ. Відомий своїми історичними творами про раннє християнство і політичними теоріями, особливо щодо націоналізму та національної ідентичності.

⁴ Гюстав Флобер (1821–1880) – французький письменник, найбільш відомий своїм романом «Мадам Боварі».

⁵ Платон (427 до н. е. – 347 або 348 до н. е.) – давньогрецький мислитель, філософ.

⁶ Іст-Енд – східна частина Лондона, яку вважають районом розселення бідноти і антиподом фешенебельного Вест-Енду.

нічліжок, борючись між собою за шматок хліба й неприбране ліжко на одну ніч. Кожен член суспільства відчує на собі його загальне процвітання й піднесення, а настання морозів не завдасть нікому й найменшої шкоди.

З іншого ж боку, Соціалізм матиме цінність сам по собі, бо призведе до Індивідуалізму.

Соціалізм, комунізм – називайте його як хочете – шляхом перетворення приватної власності в суспільне благо й заміни конкуренції кооперацією поверне суспільство до належного стану цілковито здорового організму й забезпечить гарантований матеріальний добробут кожному члену людської спільноти. Він, по суті, закладе належну основу й належні умови існування самого Життя. Але для того, аби Життя досягло найвищого рівня своєї довершеності, потрібно дещо більше. Потрібен Індивідуалізм. Якщо Соціалізм має авторитарну природу; якщо хоча б якийсь уряд наділений не лише політичною, а й економічною владою; якщо, коротше кажучи, нам належить жити під Промисловою Тиранією – на людей чекає майбутнє гіршого гатунку, ніж сьогодення. Нині ж, як наслідок існування приватної власності, багатьом людям вдається досягти лише обмеженого рівня Індивідуалізму. Такі люди або не мають потреби заробляти собі на життя, або мають змогу обрати заняття по душі, яке приносить їм задоволення. Це поети, філософи, науковці, митці – одним словом, справжні люди, які віднайшли себе в цьому житті і в яких частково віднаходить себе саме Людство. З іншого ж боку, багатьом людям без приватної власності, доведеним до крайньої бідності, доводиться виконувати найбільш каторжну роботу, до якої не лежить їхня душа і до якої їх штовхає беззаперечне, безглузде, бездуховне Тиранство нужди. Це бідняки, які не знають увічливості, красномовства, благ цивілізації, культури, мирських благ чи радості життя. Чи не весь матеріальний добробут Людства породжується колективною працею цих людей. Та сенс має лише цей матеріальний результат, а до особистості бідняка немає діла нікому. Він лише крихітна частинка сили, яка цілковито нехтує ним і ламає його, понад те – хоче його зламати, бо в такому разі він більш слухняний.

Звісно, можна зауважити, що Індивідуалізм, який виник в умовах приватної власності, не завжди – чи навіть переважно – виявляється у своїй найкращій та досконалій формі, а бідні люди, хай їх оминули блага культури й природна чарівність, не позбавлені інших чеснот. Володіння приватною власністю досить часто призводить до занепаду моралі, що, безумовно, є однією з причин, чому Соціалізм прагне позбутися цього явища. По суті, власність лише ускладнює життя. Кілька років тому країною пройшла чутка про те, що власність покладає якісь обов'язки. Ця чутка була такою поширеною і так в'їлася в суспільство, що, зрештою, про неї почала говорити й Церква. І ця чутка є абсолютною істиною. Власність покладає не просто якісь обов'язки – цих обов'язків так багато, що володіння нею в будь-якій мірі перетворюється на одноманітне заняття. Якби власність приносила лише задоволення, то було б півбіди; але через покладені нею обов'язки вона стає просто нестерпною. Можна безумовно визнати чесноти бідних людей – але якими ж жалюгідними є ці чесноти. Нам часто кажуть, що бідні вдячні благодійникам. Безумовно, хтось із них справді вдячний, та найзлиденніші з них ніколи й доброго слова не скажуть – невдячні, незадоволені, неслухняні й непокірні. Але не безпідставно. Благодійність для них є до болю безглуздим способом пом'якшувати нерівність, а чи й подачкою із жалості, яку неминуче супроводжує нахабна спроба особливо стурбованих громадян втрутитися в їхнє особисте життя. З якого дива біднякам дякувати за крихти, що перепадають їм із панського столу? Вони також мають сидіти за цим столом – і вони починають це усвідомлювати. Щодо незадоволення, то людина, яка б не була незадоволена таким оточенням і таким нищим життям, – це дійсно корисний ідіот. Для будь-кого, хто вчив історію, непослух видається вродженою людською чеснотою. Саме завдяки непослуху – точніше, непослуху й бунту – відбувався поступ людства. Інколи бідних вихваляють за ощадливість. Але радити бідним бути ощадливими не лише абсурдно, а й образливо. Це наче радити голодній людині менше їсти. Адже для працівника в місті чи селі ощадливість є аморальним заняттям.

Не мусить же людина прикидатися, що її влаштовує життя недогодкованої худоби! Таке життя її не вдовольнятиме й штовхатиме до крадіжок чи утриманського існування, яке багато хто вважає не кращим за крадіжку. Може, просити милостиню безпечніше, ніж красти, але красти пристойніше, ніж жебракувати. Ні, невдячний, неощадливий, незадоволений і непокірний бідняк – це не вигадка, а цілком собі реальний персонаж. У його протесті немає нічого незбагненого. Чеснотливі жебраки можуть заслуговувати на співчуття, але аж ніяк не на схвалення. Вони побраталися з ворогом і продали свою честь і гідність за миску цвілої юшки. Понад те, вони ще й навдивовижу дурні. Я ще можу зрозуміти, чому хтось підтримує закони, які захищають приватну власність та заохочують її накопичення – за умови, що цей хтось здатен у цих умовах вести насичене інтелектуальне життя. Але в мене в голові не вкладається, як хтось, чие життя такі закони ганяють і потворюють, просто мовчки погоджується з їхнім існуванням.

Утім пояснення знайти неважко, і воно досить просте. Злиденність та бідність так можуть занапастити дух і скути людську природу, що жоден клас не буде справді свідомим своїх страждань. Про ці страждання їм мають розповісти інші, до яких немає жодної довіри. Слова найвеличніших експлуататорів праці проти таких агітаторів є, безсумнівно, істинними. Агітатори – це ті, хто пхає свого носа куди не слід, влізає в цілком безтурботне життя суспільного класу й сіє серед нього зерна невдоволення. Та це ще й причина безумовної необхідності таких агітаторів. Адже без них в нашій недосконалій державі не було б цивілізаційного поступу. Рабство в Америці було подолане не через повстання рабів і навіть не через висловлене ними бажання бути вільними. Подолання рабства було виключною заслугою грубих порушень закону агітаторами в Бостоні й інших американських містах, які не були ані рабами, ані рабовласниками, ані взагалі зацікавленими в подоланні рабства. Безперечно, іскру боротьби першими запалили аболіціоністи⁷, вони є її зачинателями. Тож дивним виглядає той факт, що від самих рабів аболіціоністи не дочекалися ані найменшої підтримки; а коли по завершенні війни раби стали вільними – причому настільки вільними, що для них воля стала єдиним харчем – багато хто зі смутком згадував свої невільницькі дні. Серед подій Великої Французької революції мислителі з найбільшим трагізмом сприймають не вбивство Марії-Антуанетти⁸ за те, що вона була королевою, а добровільну самопожертву знедоленого селянина-вандейця в ім'я потвори федералізму.

Отже, Авторитарний Соціалізм є нежиттєздатним. Тоді як у межах чинної системи значна кількість людей має хоча б частково вільне й радісне життя, в системі і промислових таборів чи системі економічної тиранії ніякої свободи ні в кого не буде. Викликає жаль той факт, що частина нашого суспільства фактично перебуває в рабстві, але пропозиції вирішити проблему шляхом поневолення всього суспільства – верх наївності. Кожен повинен мати право вільно обирати працю до душі. Ніхто не повинен зазнавати жодного примусу до праці. Бо в такому разі вона не принесе користі ні йому, ні іншим, і не буде корисною сама по собі. Під «працею» я розумію будь-яку людську діяльність.

У мене заледве виникає думка, що нині знайдеться хоча б один соціаліст, який серйозно пропонував би запровадити посаду інспектора, який щоранку навідувався б у кожен дім і перевіряв, чи їхні власники прокинулися й вісім годин присвятили фізичній праці. Людство вже переросло цей етап, зберігши таку форму існування для тих, кого воно на власний нічим не обмежений розсуд проголошує злочинцями. Але зізнаюсь: багато соціалістичних поглядів, з якими я знайомий, мені видаються заплямованими думками якщо не про відвертий примус, то про певний контроль. Ані про контроль, ані про примус тут, звісно, не може бути й мови.

⁷ Аболіціонізм (фр. *abolitionisme*, від лат. *abolitio* – скасування) – громадський рух за скасування рабства.

⁸ Марія-Антуанетта (1755–1793) – королева Франції, дружина Людовика XVI. Засуджена і страчена на гільйотині під час Французької революції.

Усі об'єднання повинні бути суто добровільними. Людина відчуває себе належним чином лише в добровільних об'єднаннях.

У когось може виникнути питання: яким чином Індивідуалізм, який нині певною мірою залежить від існування приватної власності для свого розвитку, скористається зі скасування цієї приватної власності? А відповідь проста. Дійсно, за нинішніх умов небагатьом людям із власним капіталом, як-от Байрон⁹, Шеллі¹⁰, Браунінг¹¹, Віктор Гюго¹², Бодлер тощо, вдалося більш-менш віднайти своє покликання. Ніхто з них і одного дня не працював на когось іншого. Їх оминуло лихо бідності. У них була надзвичайна перевага. Питання в тому, чи піде на користь Індивідуалізму усунення цієї переваги. Припустимо, перевагу усунуто. Що тоді буде з Індивідуалізмом? Як це піде йому на користь?

А ось як. За нових умов Індивідуалізм буде набагато вільнішим, набагато досконалішим і набагато потужнішим, ніж зараз. Я маю на увазі не той величний Індивідуалізм, втілюваний в образах згаданими мною поетами, а справді величний Індивідуалізм, що криється в кожному з нас і який властивий усьому людству в цілому. Визнання приватної власності в дійсності нашкодило Індивідуалізму та затьмарило його, підмінивши людську особу тим, чим вона володіє. Воно звело Індивідуалізм на далекі манівці. Воно поставило за мету не зростання, а збагачення. І так людина почала вважати, що важливим є не бути, а мати. А справжня сутність людини полягає не в тому, що вона має, а в тому, ким вона є.

Приватна власність поховала справжній Індивідуалізм і створила Індивідуалізм хибний. Одну частину людської спільноти вона позбавила їхньої самості, прирікши їх на голод. Інших же вона позбавила самості, наставивши їх на хибний шлях й обтяживши всілякими негараздами. Людська особистість настільки загрузла в питаннях власності, що англійський закон за зазіхання на неї завжди карав набагато суворіше, ніж за замах на життя людини. Без власності людина не вважається справжнім громадянином. До того ж надто розбещує й підприємництво, пов'язане із зароблянням грошей. У такій спільноті, як наша, де приватна власність є найвищою відзнакою, символом соціального статусу, шани, поваги, титулом і подібними приємностями, людина – від народження істота честолюбна – ставить собі за мету довго й невтомно накопичувати цю власність і не зупиняється навіть тоді, коли має її більше, ніж потребує, більше, ніж може використати, більше, ніж приносить їй задоволення – певно, навіть більше, ніж їй про те відомо. Аби вберегти свою власність, людина готова працювати до останнього подиху – що, беручи до уваги ті незрівнянні переваги, які власність дає, навряд чи викликає здивування. Шкода лише, що суспільство має будуватися на тому, що людину запрячують у пастку несвободи, яка пригнічує те дивовижне, вражаюче й світле, що міститься в ній – тобто позбавляє її справжнього задоволення й істинної радості життя. А ще людина в таких умовах ні від чого не захищена. Може бути, – як часто й трапляється, – що життя навіть невимовно заможного торговця опиняється в руках непідвладних йому обставин. Варто лише трохи пошлитися вітру чи раптово змінитися погоді, а чи статися якійсь пересічній події – його корабель піде на дно, його домовленості зазнають провалу, і він стане бідняком, який втратив колишнє місце в суспільстві. Нині ж ніщо не повинно завдавати шкоди людині, окрім неї самої. Ніщо не повинно обкрадати її. Багатство людини – у неї всередині. А все, що поза тим, не повинно мати ані найменшого значення.

Тож зі скасуванням приватної власності настане справжній, прекрасний, життєздатний Індивідуалізм. Ніхто не марнуватиме свого життя в накопиченні речей чи їхніх субститутів. Люди будуть жити. Мало хто в цьому світі здатен саме жити. Більшість просто існує, от і все.

⁹ Джордж Байрон (1788–1824) – англійський поет, символ романтизму і політичного лібералізму в Європі XIX століття.

¹⁰ Персі Біші Шеллі (1792–1822) – англійський поет епохи романтизму.

¹¹ Роберт Браунінг (1812–1889) – англійський поет.

¹² Віктор Гюго (1802–1885) – французький письменник, драматург, поет, публіцист, громадський діяч.

Ось питання: чи були ми коли-небудь свідками справжнього втілення особистості – за винятком образної площини мистецтва? На ділі, як виявляється, ні. Цезар¹³, пише Моммзен¹⁴, був довершеною та ідеальною особою. Але ж яким безнадійно необачним був Цезар! На кожного, хто здійснює владу, знайдеться той, хто їй чинить опір. Так, Цезар був напрочуд довершеним, але ця його довершеність стала на надто непевний шлях. Марк Аврелій¹⁵ був довершеною людиною, говорить Ренан. І дійсно, цей величний імператор таки був довершеним. Але ж яким безжальним був нескінченно важкий тягар на його плечах! Він задихався під вагою своєї ж імперії. Він розумів, що одній людині було не в силах тримати на собі її титанічний засяг. Для мене довершеною людиною є та людина, що зростає в ідеальних умовах, не знає болю, переживань, каліцтва й небезпек. Більшість відомих нам людей була змушена ставати бунтівниками. Боротьба вкорочувала силу їхнього духу вполовину. Скажімо, Байрон марнував свій талант, воюючи з тупістю, лицемірством і невіглаством британців. У таких війнах не обов'язково загартовується сила, а навпаки, виходить назовні слабкість. Байрон так і не зміг виявити нам увесь свій геній. Шеллі пощастило більше. Як і Байрон, він чкурнув із Британії за першої нагоди. Але він не такий популярний. Якби британці мали хоча б найменше уявлення про те, якою величною людиною той був, вони б накинулися на нього, мов хорти на дичину, перетворивши його життя на нестерпне гоніння. Та він не був особливо помітним у суспільстві, тож зміг до деякої міри уникнути його впливу. Але навіть у Шеллі інколи кидається у вічі бунтарський дух. Довершеній особистості ж притаманний дух спокою, а не бунтарський дух.

Справжня людська особистість – коли вона дасть нам про себе знати – стане предметом всезагального захоплення. Вона зростатиме сама собою, наче квітка або дерево. Вона ніколи не вийде зі своєї рівноваги. Вона не буде нічого заявляти чи оскаржувати. Вона не буде нічого доводити. Вона й так усе знатиме. Утім вона не обтяжуватиме себе знанням. Вона володітиме мудрістю. Цінність такої людської особистості лежатиме за межами матеріального світу. Вона не матиме нічого і водночас матиме все, і скільки від неї не бери, вона не біднішатиме – настільки багатого вона є. Вона не заглядатиме в душі іншим чи вимагатиме від них бути не згірш за неї. Вона любитиме їх за їхню інакшість. Та навіть не заглядаючи в душі іншим, така людська особистість, як і будь-яка прекрасна річ, допомагатиме всім у силу лише свого існування. Людська особистість буде напрочуд дивовижною – настільки ж, наскільки дивовижним є мале дитя.

У своєму становленні людська особистість послуговуватиметься благами Християнства, якщо того забажає її володар; але й якщо він того не забажає, вона однаково буде розвиватися. Вона не обтяжуватиме себе минулим і не перейматиметься речами, які відбулися або не відбулися. Вона не визнаватиме жодних законів, окрім власних; жодної влади над собою, окрім влади самої себе. Та попри це, ця довершена особистість любитиме тих, хто прагнутиме надати їй сил та згадуватиме про них все. Був таким і Христос.

«Пізнай самого себе!» – було викарбувано на воротах до античного світу. На воротах до світу сучасного буде викарбувано: «Будь самим собою!» І Христос промовляв до людини лишень: «Будь самим собою!» У цьому криється таїнство Христове.

Говорячи про бідних, Ісус всього лише має на увазі людей зі сформованою особистістю, а згадуючи багатих, має на увазі тих, у кого особистість не склалася. Ісус ходив серед людей, які, як і ми зараз, схвалювали накопичення приватної власності, і проповідував Він зовсім не те, що серед таких людей харчуватися гидкою й убогою їжею, вбиратись у рваний і вбогий одяг і мешкати в занедбаних і вбогих оселях – це блага життя, а піклуватися про власне здоров'я,

¹³ Гай Юлій Цезар (100 до н. е. – 44 до н. е.) – давньоримський державний і політичний діяч, полководець, письменник.

¹⁴ Теодор Моммзен (1817–1903) – німецький історик, філолог, юрист, політик і організатор науки. Найвидатніший історик XIX ст. в галузі Історії античного Риму і Римського права.

¹⁵ Марк Аврелій Антонін (121–180) – римський імператор. Відомий як філософ-стоїк.

добробут і гідність – це життя несправедливе. За будь-яких умов це був би хибний погляд, а в сьогоденній Британії – й поготів; адже чим далі на північ, тим більшої ваги в житті набувають матеріальні цінності, тим складнішим стає наше суспільство і тим більшими стають крайнощі розкошів і злиднів порівняно із суспільством античного світу. Ось що мав на увазі Ісус. Він мовив людині: «Тобі дана дивовижна особистість. Плекай її. Будь собою. Не гадай, що твоя довершеність постає з накопичення чи володіння дарами зовнішнього світу. Твоя чарівність криється всередині самого тебе. Щойно ти досягнеш це, то не бажатимеш більше багатства. У людини можна вкрасти матеріальне багатство. Справжнє ж багатство – ні. У скарбниці твоєї душі покаяться безцінні дари, які неможливо відібрати в тебе. Тож намагайся обрати такий свій життєвий шлях, аби речі зі світу зовнішнього не завдавали тобі шкоди. І ще намагайся позбутися приватної власності. Вона є огидним заняттям, нескінченною працею, вічним злом. Приватна власність як може стримує Індивідуалізм». Слід зауважити, що Ісус ніколи не стверджував, що знедолені люди завжди добрі, а багаті люди завжди злі. Це було б неправдою. Клас багатих є кращим за клас бідних: вони моральніші, освіченіші й вихованіші. Лише один суспільний клас думає про гроші більше за багатіїв, і це клас бідняків. Ні про що інше вони й не можуть думати. У цьому й полягає прокляття бідності. Ісус же говорить про те, що людина досягає власної довершеності за рахунок не того, що вона має, і навіть не того, що вона робить, а цілковито завдяки тому, ким вона є. Так молодого багатія, який приходить до Ісуса, зображають як цілком порядного громадянина, який не порушив ані законів своєї держави, ані заповідей своєї релігії. Він цілком респектабельний – у звичному розумінні цього незвичного слова. І каже йому Ісус: «Тобі слід відмовитися від приватної власності. Вона заважає тобі досягти власної довершеності. Вона стримує тебе. Тяжє над тобою. Твоя особистість її не потребує. Свою істинну природу й істинні бажання ти відшукаєш усередині себе, а не зовні». Ісус говорить те саме й своїм учням. Він каже їм бути собою і не перейматися постійно іншими речами. Який сенс перейматися іншими речами? Людина – істота самодостатня. Коли вона, пізнавши саму себе, виходить у цей світ, той відмовляється її приймати. Цього не уникнути. Світ ненавидить Індивідуалізм. Але це не повинно похитнути людину. Вона повинна зберігати спокій і врівноваженість. Якщо в неї хтось відбирає плащ, вона віддасть цей плащ, аби лиш показати, що матеріальні речі для неї неважливі. Якщо над нею насміхаються, вона не даватиме відкоша. Про що це свідчить? Те, що говорять про людину, не змінює її. Вона є тим, ким вона є. Громадська думка не має жоднісінької ваги. Навіть якщо інші вдаються до насилля, то не отримають насилля у відповідь. Адже це означатиме опускатися до їхнього рівня. Зрештою, навіть у тюрмі людина може відчувати достатню свободу. Її душа може бути вільною, її особистість – непохитною, сама вона – в гармонії із собою. І, понад усе, вона не лізтиме у справи інших і жодним чином не судитиме їх. Особистість – річ загадкова. Людину не завжди можна оцінити за її вчинками. Можна дотримуватися законів, а на ділі бути негідником. Можна порушити закон і не втратить своєї пристойності. Можна бути лихим, не скоївши нічого лихого. Можна згрішити проти суспільства і водночас через цей гріх віднайти свою власну довершеність.

Згадаймо жінку, звинувачену в перелюбстві. Нам не оповідають історію її кохання, але воно, певно, було великим; адже мовив Ісус, що їй відпущено її гріхи – не через її каяття, а через силу та велич її кохання. Пізніше, незадовго до власної смерті, коли Він сидів серед своїх учнів, до нього підійшла та сама жінка й окропила голову Його дорогими пахощами. Його учні намагалися завадити їй, сказали, що це марнотратство і що гроші, віддані за пахощі, слід було віддати на допомогу нужденним або цю. Ісус не погодився з цим. Він зауважив, що матеріальні потреби Людини величезні та досить усталені, але її духовні потреби ще величезніші й ще більш усталені, і що в мить благословення, віднайшовши власний шлях самовираження, людська особистість досягне своєї досконалості. Навіть сьогодні тій жінці поклоняються як святій.

Що ж, із Індивідуалізмом не все так однозначно. До прикладу, Соціалізм заперечує сімейне життя. Зі зникненням приватної власності має зникнути й шлюб у його нинішній формі. Це частина соціалістичної програми. Індивідуалізм це приймає і робить нормою. Він перетворює скасування юридичного обмеження у форму свободи, яка допоможе особистості повністю себе реалізувати й зробити кохання між чоловіком і жінкою дивовижнішим, прекраснішим та благороднішим. Ісус знав це. Він заперечував обов'язки сімейного життя, хоча в той час і в тому суспільстві вони мали свій характерний вияв. «Хто Мати Моя? і хто брати Мої?» мовив Він, коли сказали Йому, що ті бажають поговорити з Ним. Коли один із його учнів попросив відпустити його, аби поховати свого батька, жакливою була відповідь Його: «Зостав мертвим ховати мерців своїх!» Не дозволяв Він ані найменшого зазіхання на свободу особистості.

Так той, хто обирає життя за подобою Христа, є цілком і повністю самим собою. Він може бути величним поетом чи великим науковцем, юним студентом університету чи пастухом, що жене овець вересовим полем, творцем драм на кшталт Шекспіра¹⁶ чи теологом, як Спіноза¹⁷, дитиною, що бавиться в садку, або рибалкою, що закидає сіті в море. Неважливо, ким він є, якщо в ньому присутнє усвідомлення досконалості душі, що покоїться в його тілі. Усяке наслідування чужої моральності або чужого життя є злом. Нині вулицями Єрусалима повзе юродивий, несучи на своїх плечах дерев'яний хрест. Вирішивши жити серед прокажених, отець Даміан¹⁸ став подібним Христу, бо таким служінням втілює усе найкраще, що в ньому є. Та він уподібнився Христу не більше за Вагнера¹⁹, коли той втілює свою душу в музиці, або Шеллі, коли той втілює свою душу в пісні. Усі люди різні. Не бракує як довершених, так і недосконалих особистостей. Та якщо людина може, задовольнивши поклик до благодійності, лишитися вільною, не може вона лишитися вільною, задовольнивши поклик до пристосування.

Отже, Індивідуалізм є тим, чого ми досягнемо шляхом Соціалізму. Із цього логічно випливає, що Держава мусить відкинути будь-які міркування щодо правління. Мусить вона це зробити тому, що, як сказав один мудрець за багато століть до Христа, існування людства самого по собі можливе; існування людства, яким хтось керує, – ні. Усі форми правління є недосконалими. Деспотизм²⁰ – це несправедливість щодо всіх, у тому числі й деспота, який прийшов у цей світ із кращою метою. Олігархія²¹ – це несправедливість щодо багатьох, а охлократія²² – несправедливість щодо кількох. Свого часу великі надії покладалися на демократію; але демократія означає всього лише грубий примус народу цим же народом задля цього ж народу. Так розсудила історія. Мушу сказати: хоч із запізненням, але добре, що розсудила, бо будь-яка влада призводить до цілковитого занепаду моралі. Вона розбещує як тих, у чиїх руках перебуває, так і тих, над ким здійснюється. Коли владою користуються по-насилуницьки грубо й жорстоко, вона робить користь тим, що створює (або принаймні викликає) повстанський Індивідуалістичний дух, якому судиться покласти їй кінець. Коли ж владою користуються поборливо,

¹⁶ Вільям Шекспір (1564(?)–1616) – англійський драматург Єлизаветинської епохи, актор і поет.

¹⁷ Бенедикт Спіноза (1632–1677) – нідерландський філософ, науковець, політичний та релігійний мислитель, біблійний екзегет та критик.

¹⁸ Даміан Йосиф де Вестер (1840–1889) – святий Римсько-Католицької Церкви, член чоловічої монашої конгрегації Святійших Сердця Ісуса і Марії, священник, місіонер. Відомий як «отець Даміан прокажених», «Апостол прокажених».

¹⁹ Вільгельм-Ріхард Вагнер (1813–1883) – німецький композитор, диригент, теоретик музики, письменник-публіцист, представник «Веймарської школи». Відомий насамперед завдяки своїм операм («Перстень Нібелунга», «Тангейзер»).

²⁰ Деспотизм (*грец.* Δεσποτῆς – необмежена влада) – форма держави, при якій вся повнота влади належить одному володарю.

²¹ Олігархія (*грец.* ὀλιγαρχία – влада небагатьох) – політичний режим, у якому влада (політична, економічна та ін.) належить невеликій, закритій та тісно згуртованій групі осіб; група людей, які одночасно є і власниками засобів виробництва, і можновладцями.

²² Охлократія (*дав. – гр.* ὄχλος – натовп і κρατία – влада) – вироджена форма демократії, заснована на мінливих примхах натовпу. Охлократія характерна для перехідних і кризових періодів.

супроводжуючи її заохоченнями й нагородами, то мораль узагалі стрімголов котиться в прірву. Тоді люди ще менше відчують руйнівний тиск, який чиниться на них, і проживають власне життя в удаваному комфорті, наче домашні тваринки, навіть не усвідомлюючи, що вони мислять не своїми думками, живуть не за своїми переконаннями, носять, цілком можна сказати, чийсь поношений одяг і навіть на мить не бувають самими собою. «Той, хто прагне свободи, – зауважив один із видатних мислителів, – не повинен пристосовуватися». А влада, підкуповуючи людей комфортом, набиває наші кендюхи й вихолощує уми з особливою грубістю.

Разом із владою відійде в минуле й покарання. Це стане вагомим здобутком – здобутком справді безцінним. Той, хто вчить історію – не за куцими підручниками для школярів та студентів, а авторитетними виданнями своєї епохи, – відчуває цілковиту огиду не до злочинної природи лихого, а до каральної природи доброго; бо ж будь-яку людську спільноту набагато жорстокішою робить звичка карати, ніж випадковий злочин. Звідси очевидно випливає: чим більше покарань, тим більше злочинів. Це визнається й у сучасній законодавчій думці, яка ставить собі за мету якнайбільше пом'якшити покарання. Там, де цього вдавалося досягти, ситуація завжди змінювалася на краще. Менше покарань – менше злочинів. А де покарань узагалі немає, злочинність або зникне взагалі, або визначиться лікарями як особливо загострена форма слабоумства, яку належить лікувати турботою й милосердям. Причина в тому, що нині злочинцями називають узагалі не тих людей. Голод, а не гріх, породжує нині злочинність. Ось це – справжня причина того, чому психологія наших злочинців як класу не викликає жодного зацікавлення. Вони ж не видовищні макбети чи ошалілі втрени. Вони – лише звичайні, варті поваги люди, яким раптом не стало що їсти. Зі скасуванням приватної власності не буде ні необхідності, ні потреби в злочинах; злочинність просто зникне. Звісно, не всі злочини зазіхають на приватну власність, хоч саме за них англійське право, для якого власність цінніша за її власника, присуджує найсуворіші та найжорстокіші покарання, за винятком хіба вбивства (якщо вважати смертний вирок гіршим за каторжні роботи, з чим, мені видається, більшість злочинців не погодиться). Хай злочинець і не зазіхає на чужу власність, та його діяння може мати коріння в злиднях, злості й зневірі, яку породжує наша недосконала система власності, тож зі зникненням цієї системи злочинність теж зникне. Коли кожний член людської спільноти зможе сам вдовольнити свою нужду і буде вільний від зазіхань іншого, йому й на думку не спаде самому на когось зазіхати. Заздрість – чи не найбільше джерело злочинності в наш час – це емоційний стан, тісно пов'язаний з нашими уявленнями про власність, який за Соціалізму й Індивідуалізму виродиться. Примітно, що племена, ці осередки комунізму, не знають гріха заздрості.

Якщо Державі не належить правити, то, питається, у чому буде її роль? Держава стане добровільним об'єднанням, яке займатиметься організацією праці та вироблятиме й розподілятиме товари першої необхідності. Держава перейматиметься питаннями корисності. Індивід же – питаннями краси. Оскільки я згадав слово «праця», то не можу не зауважити, скільки дурниць нині пишуть і говорять про гідну фізичну працю. У фізичній праці немає майже нічого гідного: вона чи не завжди є заняттям принизливим. Людина завдає шкоди своєму розуму й духу, коли займається тим, що не приносить їй задоволення. При цьому багато занять не може в принципі бути приємними, і до них повинне бути відповідне ставлення. Вісім годин розчищати сльотаве перехрестя від снігу під завивання холодного вітру – нестерпна робота. Мені невтямки, як можна з лопатою в руках зберігати гідність розуму, духу й тіла. Радіти такому заняттю – протиприродно. Людина народжена для чогось кращого, аніж замішування багнюки. Таку роботу повинна виконувати машина.

І я не сумніваюся, що так воно й буде. Досі людина певною мірою була рабом техніки, і тому викликає гірку іронію та обставина, що вона стала животіти одразу ж після винайдення собі залізного помічника. Це все, звісно, є наслідком нашої системи власності й конкуренції. Одна людина має машину, яка замінює працю п'яти сотень робітників. Так ці п'ять сотень

лишаються без роботи і, не маючи чим заробити собі на хліб, відчують голод і починають красти. Одна людина відповідальна за справну роботу машини й має в п'ять сотень разів більше, ніж їй належить і – що для нас набагато важливіше – ніж вона справді бажає. Якби ця машина була власністю всіх, то виграв би кожен із нас. Для суспільства це було б незрівнянною користю. Уся невибаглива до розуму, монотонна, нудна праця, що виконується грубими знаряддями в некомфортних умовах, має виконуватися машинами. Машини мають працювати в шахтах, очищати стічні води, підкидати вугілля в топку пароплава, прибирати вулиці, розносити пошту в негоду – тобто займатися невдячною й виснажливою роботою. Нині машина конкурує з людиною. За належних умов машина служитиме людині. Нема й тіні сумніву, що це і є майбутнє машин, і як дерева ростуть без людського втручання, так і Людство знаходитиме собі розваги, влаштовуватиме собі вишукане дозвілля – саме воно, а не праця, і є метою людського життя, – втілюватиме красу у власних творіннях, віднаходитиме її на сторінках прочитаних книг або ж із захопленням і натхненням споглядатиме цей світ тоді, коли машини виконуватимуть усю необхідну й неприємну роботу. Цивілізація потребує рабів, це факт. Тут стародавні греки цілком мали рацію. Без рабів, які займаються потворною, жахливою, нудною роботою, не буде поживи для душі й розуму. Робити рабом людину неправильно, ненадійно й принизливо. Та від машинного рабства – рабства машин – залежить майбутнє світу. Тоді людей науки вже не проситимуть навідатися в нетрі Іст-Енду й роздати гидке какао й заяложені ковдри нужденним, і вони можуть на приємному дозвіллі створити чудові й дивовижні винаходи на втіху собі й усім іншим. У кожному місті, а якщо буде треба – й у кожному домі будуть зведені величезні сховища енергії, яку людина, залежно від власних потреб, перетворюватиме на тепло, світло чи рух. Чи не Утопія²³ все це? Мапа світу, на якій нема Утопії, не варта й одного погляду, бо на ній немає місця, куди прямує корабель Людства. І коли він нарешті причалить до свого місця призначення, Людство озирнеться і, забачивши кращої місцини, знову напне вітрила. Поступ – це перетворення Утопій на реальність.

Вище я вже зазначав, що суспільство шляхом організації машинної праці перейматиметься насущними потребами, а індивід тим часом перейматиметься питаннями краси. Це не просто необхідність, а єдиний шлях, завдяки якому ми можемо досягти й того, й іншого. Індивід, який мусить робити речі для інших з огляду на їхні потреби й побажання, не має охоти до праці й, відповідно, не може вкласти в неї все найкраще, що в ньому є. З іншого ж боку, якщо суспільство, переважна його частина чи будь-який уряд спробує вказати митцю, що той має творити, то Мистецтво зникне повністю, перетвориться на калькування або ж скотиться до рівня примітивного й ганебного ремесла. Твір мистецтва – це неповторний результат неповторної організації людської душі. Секрет його краси – в неповторності його творця, і аж ніяк не в бажаннях інших людей. І справді, лишень митець починає зважати на бажання інших та намагатися їх вдовольнити, він перестає бути митцем і стає посереднім чи вмілим ремісником, майстром або гендлярем. Він більше не має права називатися митцем. Мистецтво²⁴ є найвищим відомим нам проявом Індивідуалізму. Я схилився до думки, що це взагалі єдиний відомий нам справжній прояв Індивідуалізму. Злочинність, яку за певних обставин можна було б вважати предтеchoю Індивідуалізму, неможлива без інших людей та зазіхання на їхню свободу. Вона пов'язана зі сферою дії. А от митець може сам, не зважаючи на інших і не зазіхаючи на чужу свободу, створити щось прекрасне; і якщо він не робить це суто для власного задоволення, ніяким митцем він не є.

²³ Утопія (грец. οὐ + τόπος – «місце, якого немає») – ідеальний чи наближений до такого суспільний устрій. Вперше використано у творі Томаса Мора «Утопія».

²⁴ У найзагальнішому значенні мистецтвом називають майстерність, результат якої приносить естетичне задоволення. Енциклопедія Британіка дає таке визначення: «Використання майстерності чи уяви для створення естетичних об'єктів, ситуації або дії, якими можна поділитися з іншими людьми».

Слід зауважити: саме через те, що Мистецтво є найвищим проявом Індивідуалізму, публіка намагається нав'язати йому свою волю – рівною мірою аморальну й безглузду, руйнівну й неприйнятну. У цьому винна не лише публіка. Завжди, в усі часи, вона потерпала від невігластва. Публіка не втомлюється вимагати від Мистецтва бути більш зрозумілим для неї, задовольняти її смаки, тішити її надмірну пиху, з разу в раз повторювати їй одне й те саме, показувати їй те, що вже стомилися бачити очі, розважати її, розімілілу після ситної їжі, й відганяти подалі думки про її дурість. Мистецтво не повинно й намагатися бути зрозумілішим. Це публіка повинна намагатися стати освіченішою. Це далеко не одне й те саме. Уявіть собі науковця, якому сказали, що результати його експериментів та зроблені ним висновки не повинні суперечити загальноприйнятим уявленням чи упередженням або завдати шкоди почуттям тих, хто в науці не знається. Або філософа, якому сказали, що він може міркувати собі як завгодно й про що завгодно – лише за умови, що його висновки збігатимуться з думками людей, які ніколи не обтяжували себе мисленневою діяльністю. Певно, цей науковець і філософ у відповідь на таке розсміялися б. Та насправді ще кілька років тому й наука, й філософія перебували під безцеремонним наглядом публіки – по суті, під впливом чи то невігластва людських мас, чи то страху ласих до влади священників або чиновників. Звісно, ми досить успішно спромоглися відвадити намагання публіки, Церкви й Уряду посягнути на індивідуалізм умоглядності, але посягання на індивідуалізм образного мистецтва продовжується й досі. І продовжується воно в агресивний, наступальний та жорстокий спосіб.

У Британії найбільше пощастило тим видам мистецтва, на які публіка не зважає. Я маю на увазі поезію. Вишукана поезія з'явилася в нас саме тому, що публіка не читає її, а отже, і не впливає на неї. Публіка із задоволенням ганить поетів за їхню індивідуальність, а після цього одразу ж лишає їх у спокої. Що ж стосується прози й театру, до яких публіка охоча, вплив обивателів завдав їм непоправної шкоди. У жодній країні не пишуть такі прісні, нудні й посередні романи й не ставлять таких примітивних, хтивих п'єс, як у Британії. І це й не дивно. Смаки публіки не зможе вгадати жоден митець. Бути автором популярних романів – легко й водночас складно. Легко тому, що вимоги публіки до сюжету, стилю, характерів, ставлення до життя й ставлення до літератури можна задовольнити й без видатних письменницьких умінь та розвиненого інтелекту. А це надто складно тому, що для задоволення цих вимог письменник мусить переламати власну натуру й творити не заради художньої приємності письменства, а заради розваги неуків, цим придушуючи власний індивідуалізм, забуваючи про свою освіченість, убиваючи власний стиль та відмовляючись від усього цінного, що в ньому є. Дещо в кращих умовах перебуває театр: справді, аудиторії хочеться, щоб усе було просто – але не нудно; а два найпопулярніших жанри п'єс – бурлеск і комедія-фарс – стали окремими формами мистецтва. У межах як бурлеску, так і комедії-фарсу можна створити видатні твори, а для цього англійським драматургам надана значна свобода творчості. Вплив обивателів помічається у вищих формах театрального мистецтва. Серед іншого, публіка не терпить новаторства. Спробу осмислення чогось нового в мистецтві вона бере на кпини; але ж мистецтво може існувати й розвиватися значною мірою завдяки постійному пошуку нових тем. Публіка не терпить новаторства, оскільки боїться його. Для неї це – вияв Індивідуалізму, заява митця про те, що він вільний обирати тему власної творчості й тлумачити її, як забажає. Публіка цього не терпить – і має рацію. Мистецтво є Індивідуалізм, а Індивідуалізм є неприборканою роз'єднувальною силою. У цьому криється його надзвичайна цінність. Індивідуалізм прагне поборолювати одноманітність, рабство звичаю, диктат звички й виродження людини до подоби машини. Публіка не протестує проти того, що вже було створено в Мистецтві, оскільки не здатна його змінити, а не тому, що воно припадає їй до душі. Вона глитає твори класиків одне за одним, не відчуваючи їхнього смаку. Вона мириться з ними як чимось невідворотним і, нездатна завдати їм будь-якої шкоди, оспівує їх. Як не дивно – а чи не дивно, це як подивитися, – таке ставлення до класиків надзвичайно їм шкодить. Я маю на увазі буквально прочитання Біблії й творів

Шекспіра в Британії. Говорячи про Біблію, маємо справу з церковними догмами, тож про неї я тут писати не буду. Але у випадку Шекспіра кидається в очі, що публіка не помічає ані краси, ані недоліків його п'єс. Бо якби вони помічали їхню красу, то не протестували б проти розвитку театального мистецтва; і якби бачили їхні недоліки, то теж не протестували б. На ділі публіка експлуатує своїх класиків для стримування поступу в Мистецтві. Вона опускає їх до рівня авторитетів. Використовує їх як засіб перешкоджання вільного вираження Краси в нових формах. Публіка не втомлюється допитуватися в письменника чи художника, чому вони не пишуть чи малюють так само, як хтось інший, геть забуваючи про те, що в такому разі вони перестануть бути митцями. Публіка не може сприйняти будь-який новий вияв Краси, а найменша його поява викликає в неї таке шаленство й розгубленість, що вона спроможна видати лише дві безглузких відповіді: перша – що даний витвір мистецтва є до болю незрозумілим; друга – що даний витвір мистецтва є до болю аморальним. Ці слова я тлумачу таким чином. Якщо публіка називає витвір мистецтва до болю незрозумілим, то має на увазі, що митець сказав чи створив щось прекрасне й нове; якщо ж вона називає твір до болю аморальним, то має на увазі, що митець створив щось прекрасне й правдиве. Перше стосується стилю, друге – теми. Та вони, певно, послуговуються дуже обтічними висловлюваннями, так само, як і під час звичайного заворушення під час боротьби в хід іде бруківка. Протягом цього століття в Британії не було жодного поета чи письменника, на якому британська публіка урочисто не присвоювала звання розпусника, причому в нас такі звання роздають за те, за що у Франції приймають до складу Академії літератури, тож, на щастя, в нас нема потреби засновувати схожу установу. Слово «розпуста» в нас вживають за будь-якої нагоди. Проголошення Вордсворта²⁵ поетом-розпусником було лише питанням часу. Вордсворт таки був поетом. Але коли розпусником назвали письменника Чарльза Кінгслі²⁶ – це було чимось незбагненим. Адже твори в нього – далеко не найкращого гатунку. Поза тим, є слово, і його вживають де тільки можна. Митець, звісно, від цього аж ніяк не страждає. Справжній митець – це той, хто цілковито вірить у себе, бо він цілковито є самим собою. Але мені неважко уявити, як якийсь англійський митець створює витвір мистецтва, який одразу ж після його появи публіка – за посередництва їхнього засобу комунікації, відомого як масова преса – визнає зрозумілим і моральним, і в автора твору закладається небезпідставний сумнів, що при створенні цього витвору він не був самим собою і що цей витвір його взагалі не вартий, а є лише банальною кон'юктурою або й позбавлений будь-якої художньої цінності.

Однак я, певно, ображаю публіку, обмежуючи її вокабуляр словами на кшталт «аморальний», «незрозумілий», «екзотичний» чи «шкідливий». У ньому є ще одне слово – слово «нездоровий». Ним послуговуються нечасто. Його значення настільки просте, що публіка боїться його вживання. Та все ж воно інколи використовується і вряди-годи вигулькує на сторінках тиражних газет. Описувати ним витвір мистецтва, ясна річ, абсурдно. Адже «нездоровість» – це стан неспроможності висловлення власних почуттів і думок. Хто справді нездоровий, то це публіка, яка ніколи не може нічого правильно описати. Митцю цей стан невідомий. Він може описати будь-що. Він немов виходить за межі своєї теми й шляхом її зображення створює незрівнянний художній вплив. Назвати митця «нездоровим» тільки тому, що його творчість зображає «нездоровість» – не менше дурніше ніж назвати Шекспіра божевільним за те, що він написав «Короля Ліра».

У цілому ж, критика лише загартовує британського митця. Його індивідуальність упевненіше заявляє про себе. Він ще більше стає самим собою. Певна річ, критика часто буває досить грубою, досить недоречною й досить образливою. Та хіба є митець, який розраховує на прихильність недалекого розуму чи вишуканий смак – від невігласа? Вульгарність та тупість –

²⁵ Вільям Вордсворт (1770–1850) – англійський поет-романтик.

²⁶ Чарльз Кінгслі – англійський письменник, автор дитячого казково-фентезійного роману «Діти води».

це дві яскраві риси нашого сучасного життя. Природно, що це не може не викликати жалю. Та нічого не вдієш. Їх, як і всі природні явища, слід досліджувати. І, заради справедливості, треба додати, що в особистих розмовах журналісти нині завжди вибачаються перед тими, кого вони привселюдно ганяють на сторінках своїх газет.

За останні кілька років, треба відзначити, словник критиканів від мистецтва поповнився ще двома епітетами – це слова «шкідливий» і «екзотичний». Останнє – не більш ніж спалах гніву мухомора-одноденки від появи невмируще-чарівної, ідеально прекрасної орхідеї. Слово «шкідливий», однак, слід розглянути детальніше. Воно досить цікаве – причому настільки, що ті, хто ним послуговується, не розуміє його значення.

То що ж означає це слово? Чим є «шкідливий» і «корисний» витвір мистецтва? Слова, якими описують мистецький твір, стосуються його стилю, теми або того й іншого водночас. Якщо йдеться про стиль, то в корисному витворі мистецтва він виражає красу використаного матеріалу – слів, бронзи, кольорів чи слонової кістки – й за допомогою цієї краси досягає естетичного ефекту. Якщо мається на увазі тема, то в корисному мистецькому творі її вибір обумовлюється темпераментом митця й безпосередньо з нього випливає. Таким чином, корисний витвір мистецтва поєднує досконалість і неповторність. Звісно, відокремлення змісту від форми тут є цілком штучним; вони завжди постають як одне ціле. Але в контексті нашого розгляду, відкинувши чинник цілісності естетичного враження, ми цілком можемо їх розмежувати. На противагу цьому, у шкідливого витвору мистецтва очевидний, зашкарублий і посередній стиль, а тема обирається зумисне, і не тому, що вона подобається митцю, а тому, що, на його думку, публіка віддасть за неї гроші. Популярний роман, який публіка називає корисним, насправді завжди є шкідливим від першої до останньої сторінки, а роман, який вона ж називає шкідливим, неодмінно виявляється прекрасним і корисним витвором мистецтва.

Навряд чи мені треба пояснювати, що я в жодному разі не скаржуся на те, що публіка й масова преса зловживають цими словами. Нині я й гадки не маю, як вони взагалі можуть правильно їх вживати, не розуміючи суті Мистецтва. Я лише зауважую це зловживання; як воно виникло і що за ним стоїть, пояснити досить легко. Усьому виною варварське уявлення про владу. Вроджена нездатність людського колективу, ураженого владою, зрозуміти й визнати Індивідуалізм. Одним словом – потворна, неучька річ, що її називають Громадською Думкою, яка в намаганні контролювати дії людей є втіленням кривди й злих намірів – і так само ганебна й лиха в намаганнях стримувати Думку чи Мистецтво.

Насправді на користь грубої сили натовпу можна навести набагато більше аргументів, ніж на підтримку громадської думки. Груба сила може й спрацювати. А от громадська думка напевно помиляється. Часто кажуть, що сила – не аргумент. Це, втім, залежить від предмету суперечки. Низка найважливіших проблем останніх кількох століть, як-от тривалий абсолютизм у Британії чи багатовіковий феодалізм у Франції, вирішувалася застосуванням виключно грубої сили. Насильницька природа революції може на мить піднести велич і вагу публіки. Та в один фатальний для себе день вона довідалася, що перо сильніше за шмат бруківки, і ним можна вразити не згірш, ніж уламком цеглини. Тоді публіка одразу взялася шукати журналіста, знайшла його, працевлаштувала й зробила своїм невтомним забезпеченням слугою. Викликає жаль доля і цієї публіки, і цього журналіста. За барикадами може критися багато благородного й героїчного. А що криється за передовицею в газеті, окрім упередженості, тупості, лицемірства й просторікування? А всі вони разом утворюють страшну силу, яка стає новою владою.

Раніше ми мали дибу. Тепер у нас є преса. Прогрес відчутний. Але ситуація й досі лишається неправильною, несправедливою та принизливою. Хтось – Берк²⁷, здається – назвав журналістику четвертою владою. Тоді це було беззаперечною істиною. Але нині журналістика

²⁷ Едмунд Берк (1729–1797) – ірландський державний діяч, член парламенту Великої Британії, публіцист, мислитель.

є єдиною владою. Інші три вона в собі розчинила. Світські члени Палати лордів²⁸ зберігають мовчання, їхнім церковним колегам нічого й сказати, а Палата громад²⁹ слів не має й прямо про це говорить. Нами всіма керує Журналістика. Президент в Америці керує країною чотири роки, тоді як Журналістика перебуває при владі й надалі. На щастя, влада Журналістики в Америці досягла своєї найбільш грубої та нахабної форми. І, природно, їй на протигагу виник повстанський дух. Для одних американців журналісти – це герої, для інших – негідники. Утім Журналістика там уже втратила свою колишню силу. Її не сприймають серйозно. Журналістика в Британії, ще не досягши (за окремими відомими винятками) такого самого нахабства, і досі зберігає значний вплив і помітну силу. Диктат, який вона пропонує встановити над особистим життям людей, мені видається безпрецедентним. Відомо, що публіка має неугасиме бажання знати все, за винятком того, що варто знати. Розуміючи це, Журналістика задовольняє дану потребу, наче вправний ділох. Століття тому публіка прибивала газетярів за вуха до стовпів. Видовище було не з приємних. Нині вони самі прибивають себе за вуха до замкових шпарин, що набагато гірше. Ще гіршою ситуація виглядає тому, що найбільше провини лежить не на тих, хто пише невивагливі тексти в так званих світських газетах. Найбільше шкоди завдають серйозні, вдумливі, порядні журналісти, які (так само, як і нині) урочисто й привселюдно оголошують про якусь сварку в сім'ї видатного урядовця або популярного політика, а отже, людини впливової, і закликають публіку обговорювати цю сварку, давати їй власні оцінки й погляди, і не просто висловлюватися, а й активно діяти, навчити цього політика правилам сімейного життя і не тільки, навчити партію, яку він представляє, навчити всю країну; по суті, виставити себе на глум як людей кривдних і шкідливих. Особисте життя всіх чоловіків і жінок не є питанням публічного характеру. Публіка не має до нього жодного стосунку. У Франції це хоч якось регулюється: там не дозволяють оприлюднювати подробиці судових позовів у справах про розлучення, аби публіка не висміювала й не ганила їх. Їй належить знати лише про факт розлучення і про те, що воно відбулося за позовом однієї зі сторін або за взаємною згодою подружжя. У Франції загалом журналістів обмежують, а митцям надають майже цілковиту свободу. У нас же цілковита свобода надана журналістам, а митця в усьому обмежують. Громадська думка британців, скажімо так, намагається зв'язати руки й ноги тому, хто творить прекрасне за своєю суттю, і спонукає журналіста продавати свій потворний, огидний і відразливий газетний товар, через що в нашій країні працюють найбільш професійні журналісти у світі й друкується найбільш неподобна преса. Не буде перебільшенням сказати й про тиск із боку інших. Певно, деякі журналісти справді отримують задоволення від своєї жахливої писанини або ж через свою бідність очікують на скандальні події, які забезпечують їм постійний заробіток. Але, я певен, є й інші журналісти, освічені й культурні люди, які справді терпіти не можуть про таке писати, які свідомі того, що це неправильно, і роблять це лише через те, що руйнівне середовище, в якому розвивається їхня професія, покладає на них обов'язок давати публіці те, чого вона хоче, і конкурувати з іншими журналістами за те, щоб їхній внесок в задоволення потреб цієї публіки був якнайбільшим. Для будь-якої освіченої людини це вкрай принизливе становище, і в мене нема сумніву, що більшість із них важко його переживають.

А втім, полишмо аналіз цього доволі огидного аспекту нашої теми й повернімося до питання контролю публіки над сферою Мистецтва, а саме нав'язування Громадською Думкою митцю форми творчості, способу її використання й матеріалу втілення. Я вже зауважував, що в Британії найбільше пощастило тим видам мистецтва, в яких публіка не була зацікавлена. Вона, втім, цікавиться театром, а оскільки там за останні десять-п'ятнадцять років намітився певний поступ, важливо підкреслити, що він є виключною заслугою кількох окремих митців, які відмовляються творити для задоволення потреб публіки і відмовляються розглядати Мистец-

²⁸ Палата лордів – верхня палата парламенту Великої Британії.

²⁹ Палата громад – нижня палата парламенту Великої Британії.

тво в термінах попиту й пропозиції. Маючи таку дивовижну й яскраву особистість, стиль, що виграє непідробними барвами, і неповторну силу не простої імітації, а творення нових образів і смислів, пан Ірвінг³⁰ міг би створювати найпосередніші п'єси на найпосередніший лад і жити в славі та достатку, яких так прагне кожен, – варто йому було лиш захотіти піддатися бажанням публіки. Але його мета була іншою – досягти рівня своєї довершеності як митця за певних умов і в певних формах Мистецтва. Спершу коло його шанувальників було нечисленним: нині ж він став наставником для багатьох. Він прищепив публіці як смак, так і моральність. І публіка надзвичайно високо цінує його творчий успіх. Я, однак, часто питаю себе: чи розуміє ця публіка, що його успіх цілковито обумовлений тим, що він створив відповідно до власних принципів, а не їхніх? Через їхні принципи «Ліцеум»³¹ уже давно став би низькосортним збіговиськом, що вже сталося з деякими популярними лондонськими театрами. Усвідомлює те публіка чи ні, але факт лишається фактом: певний смак і моральність у неї виник, і вона цілком здатна їх удосконалювати. Але чому тоді культура публіки не покращується? Вони ж можуть це зробити. Що їм заважає?

А заважає їм, повторюсь, їхнє бажання нав'язувати власну волю митцю й творам мистецтва. У такі театри, як «Ліцеум» і «Хеймаркет», публіка йде заздалегідь готовою. В обох цих театрах свого часу працювали справжні митці, яким вдалося виховати у свого глядача – а кожен лондонський театр має свого глядача – внутрішнє відчуття, до якого звертається Мистецтво. Що це за відчуття? Це відчуття сприйнятливості. Ось і все.

Якщо людина розглядає певний твір мистецтва, маючи хоча б найменше бажання нав'язати йому та його автору свою волю, їй ніяк не вдаватиметься оцінити цей твір під художнім кутом зору. Саме мистецький твір повинен оволодіти спостерігачем, а не навпаки. Останній повинен володіти вмінням сприйняття. Він має стати скрипкою, на якій гратиме маестро. І чим краще йому вдасться відкинути власні недалекі погляди, власні неоковирні судження й власні нелогічні уявлення про те, чим має (або не має) бути Мистецтво, тим більше в нього шансів зрозуміти й осягнути даний мистецький твір. Чи не найкращим прикладом, певна річ, є невибаглива чоловіча й жіноча аудиторія британських театрів. Але сказане стосується і людей, яких називають освіченими. Адже уявлення освіченої людини про Мистецтво вочевидь спираються на те, чим воно було раніше, тоді як новий витвір мистецтва прекрасний, бо є тим, чим Мистецтво ніколи до цього не було; тож міряти його мірилом минулого означає заздалегідь заперечувати його істинну довершеність. Лише та людська натура, яка здатна сприйняти через власну уяву й за уявних обставин нові та прекрасні враження, може осягнути мистецький твір. Це наочно підтверджується під час споглядання скульптур і картин, та ще наочніше підтвердження цьому можна знайти під час спостереження за театральною постановкою. Що картина, що статуя невідкладні дії Часу. Вони не зважають на його плин. Їхню сутність можна пізнати за одну мить. Не так із літературою. Аби вповні осягнути літературний твір, доведеться зачекати. Так і в театральній виставі: справжня художня цінність певної дії в першому акті може стати зрозумілою глядачеві лише на початку третього чи четвертого акту. То що, якогось недалекого простака має охопити лють, що він почне привселюдно обурюватися, втручатися в хід п'єси і заважати акторам? Ні. Чесна людина тихо сидітиме й буде насолоджуватися відчуттями здивування, зацікавлення й стривоженості. Вона ж не йде на спектакль, аби дати волю своїм примітивним почуттям. Вона йде, аби поглянути на світ очима митця. Вона йде, аби навчитися сприймати світ саме так. Не їй належить судити твір мистецтва. Та їй належить його споглядати, і якщо він виявляється того вартим – подолати під час його споглядання власну самозакоханість, що затьмарює її розум своїм незнанням чи обмеженістю. Ця особливість п'єс, мені видається, є значно недооціненою. Мені зрозуміло, чому публіка різко й рішуче заперечила б

³⁰ Вашингтон Ірвінг (1783–1859) – американський письменник, есеїст, біограф та історик першої половини XIX століття.

³¹ Театр «Ліцеум» – театр у західній частині Лондона, в районі Вест-Енд.

появі в першому акті «Макбета» відьом, якби його прем'єра відбулася в наші дні: їхня мова позбавлена логіки, а слова – сенсу. Та по завершенні цієї п'єси розумієш, що хихотіння макбетівських відьом не менш жакливі, ніж регіт божевілья в «Королі Лірі», і ще жакливіший за сміх Яго в трагедії про Мавра³². У жодному іншому виді мистецтва спостерігач не повинен бути настільки готовим до сприйняття чогось іншого, як у театрі. Щойно він починає заганяти Мистецтво в рамки власного сприйняття, то стає заклятим ворогом Мистецтва й самого себе. Мистецтво переживе. А от він страждатиме.

Те ж стосується й роману. Для нього диктат загальноприйнятої думки та підкорення йому є фатальним. «Есмонд» Теккерея³³ є чудовим твором мистецтва, бо той писав його для власного задоволення. В інших його творах – «Пенденніс», «Філіпп», навіть «Ярмарок марнославства» – відчувається вплив на нього публіки, тож вони або прямо підживлюють її сентименти або ж відверто їх висміюють, від чого страждає літературна цінність цих романів. Справжній митець не звертає ані найменшої уваги на публіку. Для нього вона просто не існує. Він не буде присипати це чудовисько опієм чи підгодовувати солодкими пиріжками. Це справа авторів популярних романів. Нині в Англії є один незрівнянний романіст – пан Джордж Мередіт³⁴. У Франції є кращі автори, але світогляд жодного з них не зрівняється за широтою, різнобарв'ям і образною переконливістю зі світоглядом пана Мередіта. У Росії є оповідачі, які краще втілюють у літературній формі тему страждань. Та він опанував філософію цієї форми. Його герої не просто живуть – вони живуть і мислять. Їх можна розглядати з незліченної кількості сторін. Вони неоднозначні. Душа живе в них і навколо них. Вони є носіями смислів і символів. І пан Мередіт – автор цих дивовижних метушливих образів – створив їх заради власної втіхи й ніколи не цікавився бажаннями публіки, та й не хотів їх знати, ніколи не дозволяв публіці нав'язувати йому свою волю чи впливати на нього, натомість усе більше розвиваючи власну особистість та створюючи власний неповторний твір. Спершу його не помітив ніхто. Це нічого не змінило. Тоді його помітило кілька людей. Це його не змінило. Тепер його помітив багато хто. А він і досі такий, як був. Незрівнянний романіст. Те саме стосується й декоративного мистецтва. Раніше публіка з вартою жалю наполегливістю дотримувалася того, що я назвав би прямими традиціями Великої Демонстрації вселенської вульгарності, від яких віяло таким несмаком, що навіть оселі, в яких мешкали люди, були придатними хіба для сліпих. Та згодом починає створюватися прекрасне, кисть майстра виграє різноманіттям фарб, уява митця вражає довершеністю форм, і починається доба використання прекрасних речей, які цінують і бережуть. Публіка була вкрай обурена. Вона оскаженіла. Говорила якусь дурню. Нікому з митців до того не було діла. І гірше теж не стало. Ніхто з них не схилювся перед диктатом громадської думки. І тепер ледь не в кожному сучасному будинку кидається в очі щось, що засвідчує гарний смак, засвідчує цінність приємного оточення, вказує на возвеличення прекрасного. Справді, нині житлові будинки, як правило, мають доволі привабливий вигляд. Культура людей значною мірою покращилася. Заради справедливості варто зауважити, що надзвичайний успіх революційних змін в оздобленні будинків, меблюванні тощо став можливим не через те, що більша частина публіки стала набагато краще тямити в дизайні. Головною причиною цього успіху стало те, що митці отримували таке задоволення від творення прекрасного й настільки ясно усвідомили мерзенність і вульгарність того, чого публіка просила до того, що просто перемогли її власною наполегливістю. Нині фактично неможливо оздобити житло так, як це робилося кілька років тому, якщо не придбати все необхідне на розпродажі уживаних меблів з якогось занедбаного будинку. Таке вже просто не виробляють. Як би публіка не

³² «Макбет», «Король Лір» – трагедії Вільяма Шекспіра. «...сміх Яго в трагедії про Мавра...» – йдеться про трагедію Вільяма Шекспіра «Отелло».

³³ Вільям Теккерей (1811–1863) – англійський письменник-сатирик. Найвідоміший твір – «Ярмарок марнославства».

³⁴ Джордж Мередіт (1828–1909) – англійський письменник вікторіанської епохи. Найвідоміший твір – «Егоїст».

хотіла цього уникнути, та кожен тепер має облаштовувати своє житло красивими речами. Як же їй пощастило, що її намагання встановити свій диктат у питаннях декоративного мистецтва з тріском провалились.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.